

**SAATLERİ AYARLAMA ENSTİTÜSÜ' NÜN BAŞKAHRAMANI
HAYRİ İRDAL**

Tuba TÜLÜBAŞ*

Öz

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü¹ romanı Türkiye'nin modernizme geçiş sürecini ve bu süreçte yaşadığı toplumsal sorunları anlatan bir eserdir. Roman, "Büyük Ümitler", "Küçük Hakikatler", "Sabaha Doğru", "Her Mevsimin Bir Sonu Vardır" başlıkları altında dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin her biri belli dönemleri temsil etmektedir. Romanın birinci kısmı olan "Büyük Ümitler" I. Meşrutiyet dönemini, "Küçük Hakikatler" ve "Sabaha Doğru" bölümleri II. Meşrutiyet dönemini, son bölüm olan "Her Mevsimin Bir Sonu Vardır" ise Cumhuriyet döneminin başlarını ve devamını ele alır. Romanda geleneği ve Türk modernleşmesini sembolize eden karakterler vardır. Geleneğin olumlu yönünü Muvakkit Nuri Efendi, olumsuz yönünü ise Seyit Lütfullah temsil eder. Türk modernleşmesini temsil eden karakter ise Halit Ayaracı'dır. Hayri İrdal, romanın hem anlatıcısı hem de başkahramanıdır. O aynı zamanda geleneksel toplum düzeninden modernizme geçiş sürecindeki –artık ne geleneksel toplum düzenini koruyabilen ne de tam olarak modern olabilen eşikte kalmış Türkiye'yi temsil etmektedir. Bu yönüyle romandaki diğer kahramanlardan ayrılır.

---

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü doktora öğrencisi.

e-posta: tbrnrcn@hotmail.com

¹ İncelemede romanın şu baskısından yararlandık: A. H. Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017 (36.Baskı). Makalede romandan yapılan alıntılardan sonra parantez içinde sayfa numarası verilmiştir.

Geliş/Received: Eylül/September 2018, Kabul/Accepted: Eylül/September 2018

Anahtar Sözcükler: Ahmet Hamdi Tanpınar, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Hayri İrdal, Türk Modernleşmesi

THE PROTAGONIST OF SAATLERİ AYARLAMA ENSTİTÜSÜ: HAYRİ İRDAL

Abstract

Ahmet Hamdi Tanpınar's Saatleri Ayarlama Enstitüsü is a work, describing the process of transition from traditional to modernity. The novel consists of four parts: "Büyük Ümitler", "Küçük Hakikatler", "Sabaha Doğru", "Her Mevsimin Bir Sonu Vardır". Each of these sections represents certain periods. The first part, "Büyük Ümitler" deals with the period of I. Meşrutiyet; "Küçük Hakikatler" and "Sabaha Doğru" deal with the period of II. Meşrutiyet; and the last part, "Her Mevsimin Bir Sonu Vardır" deals with the beginning of Cumhuriyet. The novel has some characters who are symbolizing tradition and Turkish modernization. Positive character, representing the tradition is Muvakkit Nuri Efendi and also the mainly negative representative of the tradition is Seyit Lütfullah. And the character, representing the Turkish modernization is Halit Ayaracı. Hayri İrdal is both narrator and the first character of the novel. İrdal is represent Turkey. Exactly, İrdal was not advocate of tradition and he couldn't be innovation. He is an occasional character. In this direction, he is different from the other characters in the novel.

Keywords: Ahmet Hamdi Tanpınar, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Hayri İrdal, Turkish Modernization

Giriş

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanı Doğu-Batı kültürü arasında kalmış toplumumuzun modernleşme çabalarını, bu süreçteki eksikliklerini, bocalayışını ele alan, özellikle geri kalma problemi üzerinde duran, bunun yanında çeşitli kültürel meselelerimize değinen bir romandır. Roman dört bölümden oluşmaktadır: "Büyük Ümitler", "Küçük Hakikatler", "Sabaha Doğru" ve "Her Mevsimin Bir Sonu Vardır". Romanın birinci kısmı olan "Büyük Ümitler" I. Meşrutiyet dönemini, "Küçük Hakikatler" ve "Sabaha Doğru" bölümleri II. Meşrutiyet

dönemini, son bölüm olan “Her Mevsimin Bir Sonu Vardır” ise Cumhuriyet döneminin başlarını ve devamını ele alır. Nitekim Berna Moran bu konuda şöyle demektedir:

“Yapıt, çocukluğu Abdülhamit döneminde geçen Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde de yaşayan Hayri İrdal’ın anıları şeklinde verildiğine göre söz konusu hicvin son elli yıllık Türk toplumuna yöneltilmiş olması gerekir.” (Moran, 2011, s. 297)

Tanpınar, romanını temel olarak Doğu-Batı, gelenek-modernizm, iler-geri ikilikleri üzerine kurmakla beraber, açıkça ne gelenekten ne de modernizmden yana tavır koyar. Bu nedenle *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* için tabiri caizse eşikte/ arada kalmış Türkiye’nin öyküsüdür denebilir. Romanda hem olumlu- olumsuz geleneği hem ‘Türk modernleşmesi’ni sembolize eden karakterler vardır. Geleneğin olumlu yönlerini; bilgeliği, dürüstlüğü, çalışkanlığı temsil eden ana karakter Muvakkit Nuri Efendi’dir. Olumsuz yönlerini ise Seyit Lütfullah temsil eder. Türk modernleşmesinin temsilcisi ise Halit Ayaracı’dır. Bu yazımızda tam olarak ne gelenekçiliği savunmuş ne de yenileşebilmiş, eşikte kalmış Hayri İrdal’ı çözümleyeceğiz.

Hayri İrdal

Hayri İrdal, romanın hem anlatıcısı hem başkahramanıdır. O, eserde bir hatıra şeklinde enstitünün hikâyesini yazarken, aslında bireysel çerçevede kendi hayat hikâyesini; toplumsal anlamda ise Türkiye’nin hikâyesini kaleme almıştır. Bu itibarla *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, hem Hayri İrdal’ın hem de Türkiye’nin hayatını konu edinen otobiyografik bir romandır.

Eserdeki; *“Babam istediği kadar doğum günümü eski bir kitabın arkasına 16 Receb-i Şerif, sene 1310 diye kaydetmiş olsun...”* (s. 23) ifadesinden anlaşılacağı üzere Hayri İrdal, hicri 16 Recep-i Şerif 1310, miladi takvime göre 3 Şubat 1893’te doğmuş, dolayısıyla çocukluk yıllarını İkinci Abdülhamit devrinde yaşamıştır. Romanda ailesi olarak dedesinden (s. 26), babasından (s. 24), annesinden (s. 26), dayısından (s. 23), halasından (s. 62) ve bir de üvey annesinden (s. 26) söz edilmektedir.

Hayri İrdal’ın başından iki evlilik geçmiştir. Birincisi askerlik dönüşü Abdüsselâm Bey’in yanında kalmaya başlamasından sonra evlendiği Emine Hanım’dır. Nitekim bu evliliği romanda; *“Mektebe yazıldıktan sonra, yani kendime ait şöyle böyle emniyetli bir istikbalin eşğine ayak bastıktan sonra, bir gün Abdüsselam Bey’e benim behemehal Emine ile evlenmem lazım geldiğini söyledi.”* (s. 81) cümleleriyle ifade edilir ve İrdal ilk eşi hakkında şunları söyler:

“Emine, şirin, saf ve her şeyden evvel iyi insandı. Hayat karşısında şaşılacak bir cesareti vardı.”(s. 83).

Bu evlilikten Ahmet ve Zehra adında iki çocuğu dünyaya gelmiştir. İkinci evliliğini ise eşi Emine'nin ölümünden sonra Pakize ile yapmıştır. Eserde bu evlilikle ilgili de şu bilgiler verilir:

“Evlendiğimiz zaman Pakize'nin tiroit guddeleri henüz bozulmamıştı, binaenaleyh huysuz ve sinirli değildi. Hayat hakkında hiçbir fikri yoktu, binaenaleyh neşeli ve rahattı. Annesi ile babası henüz ölmemişlerdi... Hayatta sevdiği tek bir şey vardı, o da sinema idi. Pakize sinemanın sade terbiye değil, tatmin ettiği insandı da. Beyaz perdenin karşısında o kadar kendinden geçer, o kadar her şeyi bırakırdı ki, sonunda yaşadığı hayatla seyrettiği macerayı birbirinden ayıramaz hale gelirdi.” (s. 151)

İrdal'ın ilk eşi Emine mazbut bir kişiliğe sahipken ikinci eşi Pakize daha çok modern dünyaya ayak uydurmaya, zamanın zevklerine ve modasına uymaya çalışan bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. İrdal'ın yaptığı iki evliliği göz önünde bulundurursak; Emine daha çok kendi halinde yaşayan, sessiz bir karakterken, Pakize zamana ayak uydurmuş; ancak hayal dünyasında yaşayan bir kadındır. Bu farklı iki mizaç arasında bulunması dahi İrdal'ın hayatı boyunca bunun gibi ikilikler arasında kaldığına işareti sayılabilir.

Çocukluğundan ve ilk gençlik yıllarından itibaren okula ve okumaya pek merak duymayan İrdal, eğitim hayatını şöyle anlatmaktadır:

“Arkadaşlarımın çoğu gibi mektebe lalalarla, uşaklarla gitmedim. Ne yeni, süslü elbiselerim, ne su geçmez potinim, ne sıcak paltom vardı.” (s. 23)

Bu sözlerden anlaşılacağı gibi ilköğrenimini fakir olan ailesinin yanında, eğitime karşı lâkayt olarak sürdürmüştür. Daha sonraları dayısının ona hediye ettiği saatle birlikte hayatının yönü değişmiş, hatta o günü kendisinin doğduğu gün olarak *“...asıl Hayri İrdal'ın doğum tarihi bu saatin elime geçtiği gündür diyebilirim.”* (s. 23) sözleriyle tanımlamış, saatlerin hayatındaki etkisini, yeni bir dönemin başlangıcı olarak görmüştür. Bundan sonraki ilgi alanı okuldan çok yanında çalıştığı Muvakkit Nuri Efendi'nin dükkânındaki saatler olacaktır. Bu sebeple iyi bir eğitim aldığı, başarılı bir okul hayatının olduğu söylenemez. Nitekim eğitimle ilgili bu durum romanda şöyle ifade edilmektedir:

“O seneyi bu saat yüzünden, ertesi seneyi yolda bulduğum çok eski başka bir saat yüzünden aynı sınıfta geçirdim. Vakıa üçüncü senenin

sonunda daha ziyade babamın sızlanışlarına acıdıkları için bütün mektebin, hatta semt halkının el birliği eden yardımıyla rüştiyenin ikinci sınıfına atlayabildim.” (s. 30)

Zaten okumayla pek bir ilgisi olmayan İrdal'ın hayatı boyunca birkaç tane kitap okuduğunu, buna istek veya gereksinim duymadığını ise şu satırlardan anlıyoruz :

“Beni tanıyanlar, öyle okuma yazma işleriyle büyük bir ilgin olmadığını bilirler. Hatta bütün mütalaalarım, çocukluğumda okuduğum *Jul Vern* ve *Nik Karter* hikayelerini ortadan çıkarırsanız, *Arapça* ve *Farsça* kelimelerini atlaya atlaya gözden geçirdiğim birkaç tarih kitabıyla, *Tutiname*, *Binbir Gece*, *Ebu Ali Sina* hikayeleri gibi eserlerden ibarettir. Daha sonraki zamanlarda, enstitümüz kurulmadan evvel işsizlikten evde çocukların mektep kitaplarına zaman zaman göz attığım gibi, bazen bütün günümü geçirdiğim *Edirnekapı* veya *Şehzadebaşı* kahvelerinde gazeteleri hatme mecbur kaldığım zamanlarda ufak tefek tefrika parçaları ve makaleleri okudum... *Adli Tıpta müşahade* altında bulunduğum zamanlarda tedavime çalışan, sonraları da o kadar iyiliği dokunan *Doktor Ramiz*'in psikanalize dair neşrettiği etütleri de arada sayabilirim.” (s. 7)

Okuma isteğinin olmayışı ailesinden, özellikle babasının ona karşı tutumundan kaynaklanmaktadır ve bunu; “*İnsan çocukluğunda aldığı terbiyeyi unutmuyor. Babam ilk zamanlarda Emsile ve Avamil gibi Arapça sarf ve nahiv kitaplarından gayri, sonraları mektep kitaplarının dışında kitap okumanın aleyhinde idi. Belki bu sansürün veya tahdidin yüzünden ben düpedüz her türlü okumayı reddetmiştim.*” (s. 7-8) satırlarıyla ifade etmektedir.

Muvakkit Nuri Efendi'nin yanında çalışmaya başladıktan sonra hayatına yön veren saatlerin önemi artmıştır. Nuri Efendi'nin çalışma düzeni, zamanı yönetmenin insanın kendi elinde olduğunu savunması, İrdal'ın hayatında büyük etki bırakır. Son derece olumlu bir karakter olarak tasvir edilen Muvakkit Nuri Efendi, İrdal'ın hayatındaki en olumlu insandır. O, insan hayatıyla saatlerin özdeşleştiğini, insanın kendi zamanını idare etmesi gerektiğini sık sık dile getirerek bu düşünceyi kendi hayat felsefesi olarak görmektedir. Bütün bu iyi huylar ve özellikle onun zaman, ilerleme, çalışma hususundaki düşünceleri İrdal'ı oldukça etkiler. Nitekim Nuri Efendi'nin İrdal üzerindeki etkisi eserde şöyle dile getirilir:

“*Ne gariptir ki, yıllar boyunca merhum üstadımın bu cümlelerini veya benzerlerini dinlemekle gençliğimi yok yere harcadığımı düşünmüş ve azap çekmişim. Halbuki refaha, ikbale, insanın hakiki kıymetlerini yapan umumî hizmete onların sayesinde nâil oldum.*” (s. 34)

Kısaca Muvakkit Nuri Efendi, İrdal'ı şekillendiren birkaç unsurdan biridir ve geleneğin bilge tarafına işaret eder ve onu geleneğin olumlu taraflarına çeker. Hatta romanda İrdal, iki zıt karakter arasında kalmıştır denebilirse, bunlardan biri geleneğin bilge yönünü temsil eden Muvakkit Nuri Efendi, diğeri ise Türk modernleşmesini simgeleyen Halit Ayarcıdır.

İrdal, Muvakkit Nuri Efendi'nin ölümünden sonra başka bir saatçinin yanında çalışır (s. 60). Fakat yeni ustasından, çalışma disiplininin ve saatlere bakış açısından pek memnun değildir, bundan dolayı bir süre sonra işten ayrılır.

Çalıştığı saatçinin yanında geçirdiği zamanlar onun için boş geçen zamanları ifade etmektedir. Ayrıca içinde bulunduğu geçim sıkıntısı onu başka arayışlara sürüklemişse de istediğini bulamamanın umutsuzluğuyla ortalarda gezinmekte, fakir, avare bir hayat sürdürmektedir. Bu evrede, hayat kelimesi ile çalışma kelimesinin hiçbir şekilde münasebetinin olmadığına inanan İrdal, bir akşam Şehzadebaşı tiyatrolarından birine gider. Burada eğlenen, kahkahalar atan, kendi dert ve tasalarından arınmış, bambaşka bir hüviyete bürünen insanları görür ve mutluluğu orada bulabileceğini düşünür ve tiyatrodaki çalışmaya başlar:

“O akşamı, Şehzadebaşı tiyatrolarından birinde geçirdim. Isık, alkış, kahkaha, satıcı sesi, sahne ışığı ve bilhassa o günlerde yeni meşhur olmaya başlayan bir Ermeni kızının baygın bakışları ve biberli sesi bana yeni bir ufuk açtı. Fakat en hoşuma gideni her gün sokakta, kahvede karşılaştığım bu adamların sahnede, ışığın ve bozuk müzika gürültüsünün ortasında başka hüviyetlerle yaşamaları idi. Bu adeta canlı bir rüya idi. O gece kararımı verdim. Üç gün sonra tuluat kumpanyalarından birinde idim.” (s. 75)

Tiyatrodaki çalıştıktan sonra Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla askere gider. Askerden döndükten sonra her şeyin değiştiğini görerek, yaşamını idame ettirmenin yollarını arar. Aslında asker dönüşü, İrdal, fakir, avare, işsiz-güçsüz bir evreden sonra, bir anlamda ilk kez, acı da olsa gerçeklerle yüz yüze gelir. Anca o da Türkiye gibi geç kalmıştır, tabiri caizse geri kalmıştır.

Romandaki şu sözler, hem onun hem de Türkiye'nin, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra realiteyle karşılaşmasını çarpıcı bir şekilde ifade etmektedir:

“Beni bu acayip dünyadan yorgunluğunu bir türlü anlayamadığım bu kargaşalıktan Birinci Dünya Harbi kurtardı. Onunla sanki ilk defa ayağım toprağa bastı. Fakat çok geç kaldığımı hissediyordum.” (s. 78)

Bunun için çalışmak lazımdır. İlk önce yakın çevresinin yardımıyla Posta Telgraf Mektebini bitirir. Daha sonra Tünel İdaresi'nde işe başlar (s. 83). Ardından da sırasıyla Fener Postanesi (s.129), Psikanaliz Cemiyeti (s.148), İspiritizma Cemiyeti (s. 154-155) ve Saatleri Ayarlama Enstitüsünde çalışır (s. 228).

Hayri İrdal'ın doğduğu günden itibaren en büyük sıkıntılarından biri, işsizlik ve fakirliktir. Fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, bunu hayatında dert edilecek bir mesele olarak görmemiş, aksine ona ayak uydurmanın hayatın tadı tuzu olduğuna inanmıştır. Bu durum romanda şöyle anlatılmaktadır:

“ Fakir düşmüş bir ailede doğdum. Buna rağmen çocukluğum epeyce mesut geçti. Fakirlik, içimizde, etrafımızda ahenk bulmak şartıyla ve -şüphesiz muayyen bir derecesinde- zannedildiği kadar korkunç ve tahammülsüz bir şey değildir. Onun da kendine göre imtiyazları vardır.” (s. 21)

Çocukluk yıllarındaki fakirliği dayanılmaz bir zorluk olarak görmeyen İrdal, daha sonraları işsizliğin neden olduğu parasızlık, ailesine karşı sorumluluklarını yerine getirememesi gibi problemler sebebiyle maddi sıkıntılara düşmüş, yeni iş arayışları içerisine girmiştir. Bu sıkıntılarını eserde şöyle dile getirir:

“ Ona iş bulmak için çektiğim sıkıntımı anlattım. Bana hak verdi. Beraberce aramayı vaat etti. Fakat iş yoktu.” (s. 81)

Yoksulluk sebebiyle daha iyilerine layık olan kızını sevimsiz, kimsenin dönüp bakmayacağı Topal İsmail'e vermek zorunda kalması, İrdal'ın maddî bakımdan ne kadar zor durumda olduğunu göstermektedir. Nitekim bunu; *“Zehra başka bir evde olsaydı, etrafında biraz iyilik, biraz dikkat görseydi, şüphesiz tek talibi Topal İsmail olmazdı.”* (s. 185) diyerek dile getirir.

Fakir bir adam olmasından dolayı yamalı elbiselerle dolaşan İrdal, Halit Ayarçı ile tanıştıktan sonra ilk olarak ömründe hiç ayak basmadığı bir kulübe gider. Bu kulüp sadece seçkin tabakadaki insanların girebileceği bir yerdir. Onun *“Ben fakir adamım. Siz getirmeseydiniz, ancak kapısının önünden geçebilirdim.”* (s. 209) sözlerinden de ne kadar fakir bir hayat sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

İrdal'ın hayatının ilk evresini kısaca böyle ele aldıktan sonra, muhiti üzerinde de durmakta yarar var. Onun muhiti de, hayatındaki tüm ikilikler gibi iki gruba ayrılabilir. İlk çevresi; yaşadıkları hayattan ve eskiden kopamama gibi özellikleriyle geleneksel bir hayatı sürdürenlerden, ikinci

çevresi ise modernleşmeye eğilimi olan ancak bu konuda gerekli donanıma sahip olmayanlar insanlardan oluşmaktadır. İlk çevredeki insanları da iki gruba ayırmak mümkündür. Birincisi Hayri İrdal'ın hayatına olumlu etki bırakanlardır. Bunların başında Muvakkit Nuri Efendi gelir. Nuri Efendi sağlam bir gelenekten gelen, dinlemesini ve anlatmasını son derece iyi bilen, hayati konularda doğru tespitlerde bulunan, insan üzerinde olumlu etkiler bırakan biridir. Hayri İrdal'ın hayatında refahı, doğruyu anlamasında, bilmesinde, saatler ve zaman hakkındaki düşüncelerinde en etkili kişi odur (s. 33). İkincisi ilk eşi Emine'dir diyebiliriz; çünkü o, İrdal'a destek olması, güçlü davranması bakımından önemli bir role sahiptir. Üçüncü kişi ise oğlu Ahmet'tir. İrdal Ahmet'i şu cümlelerle anlatmaktadır:

“Ahmet bana benzemiyor ve benzememek için de elinden geleni yapıyor. Hatta kendini bu yüzden bir çok imkanlardan mahrum etti. Liseyi bitirir bitirmez devlet hesabına tahsilin çarelerini buldu. Tıbbiyeyi bitirince mevkiimin ve servetimin icabı olarak Amerika'da tahsilini tamamlamasını teklif edince derhal reddetti ve Anadolu'ya gitti. Hülasa bana hiçbir şey söylemeden benden gelen her şeye sırt çevirerek yaşadı.” (s. 54)

Bu sözlerden anlaşılacağı gibi Hayri İrdal'ın oğlu ile kendisi arasında bir farklılık vardır. Oğlu hayatı boyunca onun gibi olmayı kabul etmemiş, yaşamını daha garantili ve meşru yollardan sürdürmeyi tercih etmiştir.

İlk çevresindeki ikinci grubu ise olumsuz şahsiyetler oluşturur. Bu insanlar daha çok babasının çevresinden gelenlerdir. Eski inanışlardan, hurafelerden bir türlü vazgeçememiş, adeta bir masal dünyasında tembel bir şekilde hayat sürdüren bu topluluk, İrdal'ın yaşamında oldukça olumsuz bir etki bırakmıştır. İrdal, romanda bu durumu şu sözlerle ifade eder:

“Onlar benim örneklerim, farkında olmadan yüzümde bulduğum maskelerdi” (s. 45)

Bunların başında Seyit Lütfullah gelmektedir. O, romanda hurafenin, ataletin temsilcisi olarak dikkatimizi çeker. Lütfullah, İrdal'ın çalıştığı ikinci saatçi dükkanından, tamir için bırakılan bir saati aşırması ve onun işten atılmasına sebep olmuş (s. 51), daha sonra vaktini onunla geçirerek kısa yoldan zengin olmanın, büyük hazinelerin ve maceraların peşinde koşmaya başlamıştır. Kendi deyişiyle bir kez Lütfullah'ın okulundan geçtikten sonra artık o bir meslek edinmek için gerekli sabır ve azmi gösterebilme noktasından çok uzaklara gitmiştir (s. 62).

Bu çevreden başka bir kişi ise Aristidi Efendi'dir. Aristidi Efendi laboratuvarında yaptığı simya deneyleriyle, zengin olmayı bir mucizeye

bağlamış ve kısa yoldan zengin olunabileceği düşüncesi, İrdal'a ondan geçmiştir. Bu durum, romanda şöyle anlatılmaktadır:

“Aristidi Efendi'nin eczanenin arkasındaki gizli laboratuvarının bütün masrafı onun sırtında idi ve bu laboratuarda günün birinde altın yapılacağına gerçekten inanıyordu.” (s. 43)

Hayri İrdal'ın bu çevresini oluşturan asıl etken başta da söylediğimiz gibi babasıdır. Çocukluğundan beri oğluna iyi bir rol model olmayan babası, onu kendi çevresine dahil ederek İrdal'da olumsuz bir etki bırakmıştır.

Onun hayatındaki bir diğer önemli kişi ise Dr. Ramiz'dir. Hayri İrdal onunla elmas meselesi için mahkemeye çıkarıldığında tutarsız davranışlarından dolayı tedavi görmesine karar verildiğinde tanışmıştır. Onunla tanışması romanda şöyle ifade edilir:

“İşte Doktor Ramiz'i bu müessesede tanıdım. Beni odaya aldıkları zaman müdürün yanında idi. Hikayemi herkesten fazla dikkatle dinledi, alakadar oldu ve beni incelemeyi üzerine aldı.” (s. 100)

Dr. Ramiz, Viyana'da eğitim görmüş biridir. Ayrıca psikanalize ilgi duymuş bu alanda çalışmalar yapmıştır (s. 102).

Hayri İrdal üzerindeki etkisi onunla ilgili teşhisini rüyalar üzerinden koymaya çalışmasından kaynaklanır. İrdal'ın en son gördüğü rüyasında Emine'nin öleceğini anlaması bu durumun bir neticesi olarak görülür. Ayrıca Dr. Ramiz'in Mübarek'e olan ilgisi, onun tahsilli bir insan olmasına karşılık batıl inançlarının bulunduğu da bir göstergesidir. Onun romandaki en önemli rolü Hayri İrdal'ı Halit Ayarcı ile tanıştırmasıdır.

Romanda Hayri İrdal'ı ikinci muhitini; dolayısıyla hayatındaki önemli ikinci evreyi Halit Ayarcı ve Saatleri Ayarlama enstitüsünde çalışan insanlar oluşturur. Hatta bu itibarla İrdal'ın hayatını ve kişiliğini, Ayarcı'dan önce ve Ayarcı'dan sonra diye iki evrede incelemek mümkündür. Çünkü eserde onu en çok etkileyen ve büyük bir değişimin olmasına yol açan Ayarcı'dır. Hayatta daha çok ekonomik sıkıntılarıyla dikkati çeken İrdal, Ayarcı ile tanıştığında işsizlik ve yoksulluk sorununun zirvesindedir ve bu durum için herhangi bir çözüm yolu bulamadığını şu sözlerle anlatır:

“Ben tek çare olarak yalnız evcek bizi alıp götürecektir bir salgın, bir felaketle bu işler hallolur sanıyor, onu bekliyordum” (s. 179)

Karısı Pakize ve kız kardeşlerinin olmayacak isteklerle karşısına çıkması, parasızlık yüzünden kızı Zehra'yı Topal İsmail'e vermeye zorlanması, İrdal'ı çaresizliğe sürükler; üstelik bu sorunlarla nasıl baş edeceğine de bilemez. Ayarcı İrdal'ın hayatında kontrolü tamamen kaybettiği

ve artık çaresiz olduğu böyle bir zamanda ortaya çıkar ve düğümü kendince çözen kişidir. O, hayata başka bir pencereden baktığı için çözüm yolları da farklıdır. Hayri İrdal'a –doğruluğu tartışılrsa dahi- yeni bir kapı açarak umut ışığı olmuştur. Romanda bu durum şöyle anlatılmaktadır:

“ İnsan ne garip bir mahluktur. O dakikada Halit Ayarcı'nın orada bulunmasını adeta bir şanssızlık sanıyordum. Çünkü bu adamın mevcudiyeti bana Dr. Ramiz'den iki lira borç almama düpedüz mani gibi geliyordu. Nereden bilecektim ki o anda kahveye Dr. Ramiz'le gelen adam benim iyi talihimdir. Çocuklarımın sıhhati, karımın ve baldızlarımın istikbalidir.” (s. 189)

Bundan sonra Hayri İrdal'ın üzerindeki Halit Ayarcı etkisi, yavaş yavaş etkisini göstermeye başlamış, kahramanımız içinde bulunduğu fakirlikten ve işsizlikten kurtularak yepyeni bir hayata adım atmış; adeta hayatında bir devrim yapmış, maddî sıkıntılardan kurtulmuş olmanın verdiği rahatlık, onun hayata bakış açısını da değiştirmeye başlamıştır. İrdal eserde bu durumu, şu sözlerle ifade eder:

“ O geceden sonra, hatta o gece içinde hemen hemen hayatımın mahreki ve manası değişti. Bu evvela üzerimden bahsettiğim ağırlığın kalkmasıyla başladı. Sonra yavaş yavaş mantığım değişti. Hatta dünyaya bakışım, eşyayı görüşüm, insanları anlayışım değişti.” (s. 218-219)

Halit Ayarcı'nın hayata bakış açısı, çalışma düzeni Hayri İrdal'dan çok farklıdır. Modernleşmeye, yenileşmeye ayak uydurmak gerektiği görüşündedir. Ve bunu kendi çıkarları doğrultusunda çok iyi becerir.

Halit Ayarcı'nın Hayri İrdal ile ilk münasebeti saatler vasıtasıyla olmuştur. Hayri İrdal'ın saatler hakkındaki mahareti ve bilgisi onun dikkatini çekmiş ve bunu kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirmeye karar vermiştir. Bu durumda ise İrdal'ın Nuri Efendi'den öğrendiklerinin büyük payı vardır. İrdal'ın şehrin saatlerinin birbirinden farklı olduğunu söylemesi üzerine, Ayarcı insanların iş ve çalışmayla ilgili olarak, zaman konusundaki kaybını fark eder ve bunu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak isteyerek, Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nü kurmaya karar verir. Bu, romanda şu sözlerle ifade edilir:

“Yine o günlerde Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün çekirdeği olan küçük dairemiz açıldı. Bir sabah ben, sırtımda bir gece evvel Halit Ayarcı'nın göndermiş olduğu takım elbiseler, belediyenin civarındaki büromuzun kapısında görüldüm.” (s. 228)

Ayarcı sayesinde fakirlikten kurtulan Hayri İrdal, enstitüde bir iş sahibi olur; ama yapacağı bir iş yoktur. Çünkü bu müessese boş çalışanların

olduğu bir yerdir. Üç ay geçmesine rağmen henüz bir iş yapmamışlardır. İrdal'ın “ *Bir işim vardı, fakat yapacağım bir iş yoktu. Bu yeni vazifem öbürlerine hiç benzemiyordu. İnsanlarla, hayatla hiçbir alakasını bulamıyordum*” (s. 231) sözlerinden de anlaşılacağı gibi bu müessesenin ne yaptığı belli değildir. Hatta bu kurumun çalışanlarının yakın hısım-akrabalardan seçilmesinden dolayı da yazarın Türkiye'deki iş hayatına yönelik eleştiride bulunduğu görülmektedir. Romanda bu eleştiri şöyle dile getirilmektedir:

“... İşte burada mesele birdenbire değişiyordu. Bir işim vardı fakat yapacağım iş yoktu. Bu yeni vazifem öbürlerine hiç benzemiyordu. İnsanlarla, hayatla hiçbir alakasını bulamıyordum. Hatta İspiritizma Cemiyeti'nde bile birbirlerine ve kendilerine yalan söylemekten hoşlanan birtakın insanlara hizmet ettiğimi bildiğim için gülünç de olsa bir iş yaptığıma inanıyordum. Burada o bile yoktu. Bu, birkaç kelimenin etrafında doğmuş bir şeydi. Daha ziyade bir masala benziyordu. Ben Halit Bey'e bir şeyler anlatmıştım. Halit Bey birbirini tutmayan saatlere bakmış ve o esnada işsiz olduğunu hatırlamıştı. Başka insanlar ona inanmıştı. Bu esnada şehrin saatleri birbirini tutmadığı için büyük bir zata ait cenazede mühimce bir zat bulunamamıştı. Bu yüzden on günün içinde bize bir bina bulmuşlar, ücret ayırmışlar, iyi kötü döşemişler, bu yetmiyormuş gibi gün geçtikçe eksiklerimizi tamamlıyorlardı. Böyle iş olur muydu? Hayatta yeri neydi bunun?” (s. 231-232).

Bu satırlar, aynı zamanda İrdal'ın başlangıçta Enstitü'nün bir yalan olduğunu bildiğini; yer yer küçük itiraflarda ve eleştirilerde bulunduğunu göstermektedir. Lakin işsizlik ve parasızlık bir süre sonra onu bu yalanı kabullenmeye ve susmaya mecbur eder.

Enstitü'nün her türlü ihtiyacı karşılanmıştır. Gereksiz bir yığın dosya, masa, sandalye, her şey bu kurumda mevcuttur; fakat görünürde yapılan bir iş yoktur. Bir süre böyle devam eden çalışma hayatı, bir gün Belediye Reisinin enstitüyü ziyaret etmesiyle değişir. Çünkü Halit Ayarcı, Hayri İrdal'ın Ahmet Zamani Efendi diye -o anda kendi uydurduğu- bir zatın kitabını yazdığını söyler. İrdal, bu durum karşısında ne yapacağını şaşırır; fakat onu kabullenmekten başka çaresi yoktur. Halit Ayarcı'nın başlatmış olduğu yalanı sürdürerek hiç yaşamamış olan bu zat hakkında yazdığı kitabını anlatmaya başlar (s. 271-272). Dolayısıyla bu, onun da bir 'yalan'a bilerek kapıldığını, mecburiyetleri dolayısıyla bu yalanı sürdürdüğünü göstermektedir. Kitap Belediye Reisinin çok ilgisini çeker ve enstitü hakkında olumlu kanaatlere sahip olur. Böylece enstitü gittikçe büyür ve şehrin her tarafında, saatlerin ayarlanması hususunda çalışmalar başlar. Yazdığı kitap bütün dünyada ses getirir ve ilgi görür.

Enstitü'nn büyümesiyle birlikte gazetelerin onlar hakkında yazdđđı asılsız haberler ve tepkiler hızla artmaya başlamıştır. İçinde bulunduğu durumdan rahatsız olan İrdal iŐini kaybetme korkusuyla her seferinde –bile bile- yalanı zoraki kabullenir. Ancak iten içe yaŐadđđı huzursuzluk onun Halit Ayarcı ile zaman zaman ters düŐmesine sebep olur. Halit Ayarcı ise ‘reklam kötü dahi olsa ses getirir’ düŐüncesiyle hareket ederek her seferinde kendi çıkarlarına göre hareket etmenin yolunu bulur, bu konuda Hayri İrdal’ı da deđđiŐtirme yoluna gider, deđđiŐtirir de! Nitekim İrdal’daki bu olumsuz deđđiŐme, romanda Ayarcı vasıtasıyla Şöyle dile getirilir:

“DeđđiŐiyorsunuz Hayri Bey, deđđiŐiyorsunuz... Asıl memnun olacađđınız Şey bu... Yeni hayat, yeni insan... Tekrar dođđmayacađđımıza göre bundan başka areniz yoktur...” (s. 284)

Eserde Hayri İrdal aslında yenileŐme döneminde bocalayan Türkiye’yi temsil eder. Bir yanda Batı’nın ve modern hayatın baskısı, yoksulluğu, iŐsizliđđi, diğer yanda kendi geleneklerinden ve aŐıŐkanlıklarından vazgeememe duygusu arasında, tabiri caizse ‘eŐik’te kalmıştır.

Romanda Halit Ayarcı’nın “toplumda kalabalık neyi kabul ederse güzel olan odur” (s. 223-224) düşüncesine karşılık İrdal başlangıçta usule uygun ve dođđru olanın güzel olduğu düŐüncesindedir. Bunu Halit Ayarcı ile sanat üzerine yaptđđı bir tartıŐmada Şöyle dile getirir:

“Aman beyefendi, dedim, hangi artist, hangi büyük... Arz ettim, sesi çirkin, sonra cahil. Daha İŐfahan’la Mahuru, Rastla AcemaŐiranı birbirinden ayıramıyor. Hayır, imkansız... Belki başka bilmediğim meziyetleri vardır. Belki, ne bileyim Őahsen güzeldir, yani deđđildir amma, söz geliŐi diyorum, güzel olur da ben fark etmemiş olabilirim. Fakat o sesle musikisi beđđenilsin! Buna imkan yok efendim, hiç yok. Sesleri ayıramıyor.” (s. 223)

Bu tartıŐmadan anlaŐılıyor ki, İrdal, çıkarın deđđil, dođđru olanın yanındadır. Oysa devir deđđiŐmiŐtir, dođđru ve güzel deđđil, çıkar ve fayda esastır. Nitekim bu yeni hayat-insan anlayıŐı, Halit Ayarcı’nın : “... Siz teŐebbüs fikrinden mahrumsunuz. Sonra idealistsiniz. Realiteyi görmüyorsunuz... Hlsa eski adamsınız. Yazık, çok yazık! Biraz realist olsanız bir parça, ufak bir miktarda, her Şey deđđiŐirdi.” (s. 224) sözleriyle ifade edilir.

İŞte böylece İrdal, Ayarcı’yla tanışıp Saatleri Ayarlama Enstitüsünde çalışmaya başladıktan sonraki hayatının yeni evresinde ve içinde bulunduğu bu yeni muhitte, Türk modernleşmesi sürecinde, ilerlemenin, çalıŐmanın,

işinin, çalıştığı kurumun 'yalan' olduğunu bilmesine rağmen, birtakım mecburiyetlerle, hiç de istemediği hâlde 'yalan'ı o da sürdürür; tabiri caizse 'mış gibi' yapar... Bunda fakirliğin ve işsizliğin etkisi elbette büyüktür.

Sonuç

Saatleri Ayarlama Enstitüsü Tanzimat'tan sonra, özellikle Cumhuriyet döneminde, Türkiye'nin çarpık modernleşme sürecindeki bocalamaları anlatan bir romandır. Aycarı'dan önce, 'saltanat devri'ndeki hayatında hayaller, hurafeler, işsizlik ve yoksulluk içindeki miskin Şark dünyasında kahvelerde avare yaşayan İrdal, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk kez –tıpı Türkiye gibi- acı gerçeklerle yüz yüze gelir. Ancak dünya hızla ilerlemiş, o ise zamanını boşa geçirmiştir. Aycarı ile tanışmasından sonra, hayatındaki ikinci evreye adım atar. Bir iş sahibi olmuş, fakirlikten kurtulmuştur; ancak enstitü de, iş de, maddi refah da –dolayısıyla- ilerleme de- aslında büyük bir yalandır. Kahramanımız ikinci evresinde böyle bir modernleşme yalanı' içinde kalır. Dolayısıyla romanda o, geleneğin hurafeleriyle modernliğin yalanı arasında kalmış, gerçek ilerleme hareketinden uzak bir ülkenin eşikteki insanını temsil eder. Bu itibarla ne geleneğe aittir ne modern olabilmıştır; aksine ikisi arasında bocalar. Hatta tabiri caizse onu bir yanıyla geleneğin hurafeleri –meselâ Seyit Lütfullah ve kahvehane- bir yanıyla bilge kültürü -Muvakkit Nuri Efendi- bir yanıyla Halit Aycarı âdeta kuşatmıştır. Böylece Tanpınar, İrdal şahsında türlü etkiler altında bocalayan -ne mazisinden vazgeçebilen ne yeniye ayak uydurabilen- Türkiye'yi resmeder. Oğul Ahmet ise bu eşikte/ arada kalmış bu toplumda sağlıklı geleceği kuracak yeni neslin temsilcisidir. Eserde Tanpınar, geleneğin olumlu yönlerini ve bilgeliği temsil eden Muvakkit Nuri Efendi aracılığıyla, geleneğin olumlu yönlerine ve bu kültürün modern Türkiye'ye taşınması gerektiğine, dolayısıyla 'kültürde devamlılık' düşüncesine vurgu yapar. Nitekim Berna Moran, Tanpınar'ın sözleriyle bunu şöyle dile getirir:

"Kendi uygarlığımızı kendi yaşam biçimlerimizi yaratmak için her şeyden önce, kendi gerçekliğimize uygun bir üretim programına ihtiyacımız var. Bizim için asıl olan miras ne mazidedir ne de Garpta'dır.' Batı da Doğu da gerçekliğimizin içindedir ve biz bunların ikisinin, ülkemizin gerçekliğine uygun, kendimize özgü bir bileşimini yapmak zorundayız. 'Birbirini anlamayan iki alemin ortasında, bir düğüm noktasında yaşamış olmanın bize yüklettiği zahmetler, o zaman gerçek ve ön safta hayatın nimetleriyle ödenecektir." (Moran, 2011, s. 322)

Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi Tanpınar, ilerlemenin ancak kendi kültürümüzden ve benliğimizden kopmadan mümkün olabileceğini ileri

sürmekte, Türkiye'deki 'modernleşme hareketi'ni, sağlıklı olmadığı gerekçesiyle hicvetmektedir.

KAYNAKÇA

MORAN, Berna (2011). *Türk Romanına EleŐtirel Bir Bakış*. İstanbul: İletifim Yayınları.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (2017). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.